

PAWEŁ RYDZEWSKI

PRZYCZYNY ROZWODÓW

Wśród badaczy istnieje tendencja do traktowania strukturalno-demograficznych korelatów rozwodu jako bardziej godnych zainteresowania niż Przyczyny rozwodu podawane przez rozwiedzionych. Sceptycyzm jest zrozumiały, biorąc pod uwagę bardzo częsty brak zgodności między wypowiedziami małżonków, jak również możliwą zmianę percepcji wydarzeń pod wpływem czasu. Mimo to, poszukując wyjaśnienia rozbicia małżeństwa, błędem byłoby pomijanie opinii tych, którzy byli w najkorzystniejszej sytuacji, aby poznać problemy tego małżeństwa¹. Zgodnie z tą sugestią celem niniejszego artykułu będzie przedstawienie wyników badań nad przyczynami rozwodów. Aby to osiągnąć, konieczne okazało się podjęcie próby uporządkowania zagadnień terminologicznych. Ponadto trzeba mieć świadomość, że przyczyny rozwodów podawane przez rozwiedzionych odzwierciedlają ich percepcje sytuacji, dlatego naiwnością byłoby oczekiwanie pełnej obiektywności relacji. Jedynym, czego w najlepszym wypadku możemy się dowiedzieć, jest to, jak rozwiedzeni widzą obecnie (a przecież percepcja wydarzeń zmienia się w czasie) przyczyny swojego rozwodu. Zdając sobie z tego sprawę można badać przyczyny rozwodów, takie jakimi widzą je rozwiedzeni i przypisywać tym wypowiedziom takie znaczenie, jakie im przysługuje - tzw. przede wszystkim nie usiłując Przypisywać im waloru obiektywności (nawet przy założeniu, że respondenci mówią prawdę, tj. mówią to, co myślą).

W artykule zostaną przedstawione wyniki badań amerykańskich, gdyż właśnie w Stanach Zjednoczonych badania nad rozwodami są najbardziej zaawansowane, oraz wyniki badań własnych autora nad przyczynami rozwodów w Polsce w środowiskach wielkomiejskich.

Charakter materiału empirycznego przesądził o strukturze artykułu. Badania w zakresie przyczyn rozwodu w ogromnej większości nie stanowią prób charakterystyki poszczególnych przyczyn rozwodu, ale usiłują odtworzyć ich hierarchię ze względu na częstość występowania, co najwyżej poszukując jeszcze związku stwierdzonych przyczyn rozwodu ze zmiennymi społeczno-demograficznymi. W tej sytuacji ujęcie problemowe byłoby siłą rzeczy ubogie, a co najistotniejsze - pozbawione tej najważniejszej chyba w przypadku przyczyn rozwodu cechy, jaką jest ich hierarchia częstości występowania.

¹ A. Burns, *Perceived Causes of Marriage Breakdown and Conditions of Life*, Journal of Marriage and the Family 1984, August.

I. ZAGADNIENIA TERMINOLOGICZNE

W literaturze przedmiotu funkcjonuje wiele różnych sposobów określania czynników powodujących rozpad małżeństwa. Kitson, Babri i Roach wyróżniają trzy wymiary badania rozwodów²:

a) poziom makrospołeczny - poszukiwanie zjawisk i procesów społecznych, głównie w płaszczyźnie przemian strukturalnych (industrializacja, urbanizacja); jednym ze skutków tych procesów są różnorodne przemiany w rodzinie, ostatecznie osłabiające jej stabilność;

b) korelaty demograficzne i psychologiczne - poszukiwanie czynników demograficznych i psychologicznych osłabiających stabilność małżeństwa; są to czynniki takie, jak: ciąża przedmałżeńska, zbyt młody wiek zawarcia związku, rozwód w rodzinie pochodzenia, niski status socjoekonomiczny itp.;

c) przyczyny rozpadu związku małżeńskiego z perspektywy osób rozwiedzionych (niewierność, alkoholizm, niezgodność charakterów itp.).

W literaturze polskiej najbardziej interesujące stanowisko prezentuje Rosset³. Wśród determinantów rozwodu wyróżnia on: przesłanki rozwodu (prognozy, czynniki zwiększające prawdopodobieństwo rozwodu, np. małżeństwa wymuszone, zbyt młody wiek zawarcia związku), czynniki rozwodu (industrializacja, urbanizacja, aktywizacja zawodowa kobiet, tolerancja opinii publicznej itp.) oraz przyczyny rozwodu (alkoholizm, niewierność itp.). Podział Rosseta jest więc co do zasad zgodny z propozycją autorów amerykańskich.

Kierując się przedstawionymi propozycjami, przyjąłem następujący podział determinantów rozwodu:

- a) czynniki (kontekst makrospołeczny),
- b) korelaty demograficzne (przesłanki ryzyka),
- c) przyczyny (korelaty percepcyjne).

Zasadniczym celem artykułu jest prezentacja wyników badań nad przyczynami rozwodów. Wydaje się jednak, że nieodzowne jest wcześniejsze - choćby pobieżne - przyjrzenie się przemianom społecznym i przemianom rodziny, które stanowią kontekst zjawiska rozwodów.

II. MAKROSPÓŁECZNY KONTEKST ROZWODÓW

Prażródła zjawiska rozwodu poszukiwać należy w procesach industrializacji i urbanizacji, związanych z nastaniem ery przemysłowej. Oczywiście nie można mówić o jakiejś prostej zależności przyczynowej między tymi zjawiskami a rozwodami. Industrializacja i urbanizacja stworzyły warunki do powstania nowego typu rodziny - rodziny małżeńskiej (*conjugal family*).

² G. C. Kitson, K. B. Babri, M. J. Roach, *Who Divorces and Why: A Review*, Journal of Family Issues 1985, nr 6, s. 3.

³ E. Rosset, *Rozwody*, Warszawa 1986.

Ten nowy typ rodziny był niejako „popierany” przez nowy system ekonomiczny jako najbardziej odpowiadający jego potrzebom. W zmienionej sytuacji społeczno-ekonomicznej uległy również zmianie oczekiwania wobec jednostek: pojawił się ethos indywidualnego sukcesu. Rozwinęły się nowe (bądź udoskonalili już istniejące) instytucje, które przejęły niektóre funkcje do tej pory wypełniane przez rodzinę. Rodzina pozostała więc przede wszystkim grupą wypełniającą swoje funkcje podstawowe, z podkreśleniem aspektu ekspresyjnego, a mniej - instrumentalnego. Stosunki rodzinne stały się coraz bardziej zależne od czynników emocjonalnych i psychologicznych; rodzina stała się więc mniej odporna i bardziej wrażliwa na stresy.

Istotną rolę w kształtowaniu klimatu, który okazał się sprzyjający rozwodom, odegrały ideologie egalitaryzmu i równouprawnienia kobiet. Ideologia równości w aspekcie rodzinnym podkreślała wolność wyboru, a więc także wolność wyboru między pozostaniem w małżeństwie a rezygnacją z niego. Ideologia emancypacji kobiet akcentowała równość praw kobiet zarówno w wymiarze rodziny, jak i życia społecznego. Stworzenie miejsc pracy dla kobiet poza domem oraz zmiany w prawie zwiększyły władzę kobiet w rodzinie i ułatwiły im rozwiązywanie nieudanych małżeństw. Duże znaczenie, zwłaszcza w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, odegrały ideologie indywidualizmu i samorealizacji, jak również - do pewnego stopnia - przemiana opinii społecznej wobec rozwodów (wzrost tolerancji i zdjęcie stygmy)⁴.

Życie rodzinne zaczęło koncentrować się coraz bardziej wokół relacji osobowych i wsparcia emocjonalnego, którego udziela rodzina swoim członkom. Znamienny jest tytuł pracy Burgessa i Locke'a: *From Institution to companionship* (1945). Podobną ideę przyjmują Persons i Bales, rozróżniając role instrumentalne i ekspresywne (role instrumentalne właściwe są rodzinie jako instytucji, zaś role ekspresywne - rodzinie jako grupie przyjacielskiej). Małżeństwo w modelu grupy przyjacielskiej staje się czymś więcej, jak tylko społecznie aprobowanym środkiem zaspokajania potrzeb seksualnych jednostki, rodzenia i wychowywania dzieci oraz dostarczania statusu społecznego członkom rodziny. Małżeństwo staje się dla jednostek środkiem zaspokojenia podstawowych ludzkich potrzeb emocjonalnych⁵.

III. PRZYCZYNY ROZWODÓW W STANACH ZJEDNOCZONYCH

Największą ilość badań nad przyczynami rozwodów przeprowadzono w Stanach Zjednoczonych. Generalnie rzecz biorąc, w historii amerykańskich badań nad przyczynami rozwodów można wyróżnić dwa okresy. Pierwszy

⁴ H. Raschke, *Divorce*, w: *Handbook of Marriage and the Family*, pod red. M. B. Sussmana i S. K. Steinmetza, New York-London 1987.

⁵ C. R. Ahrons, R. H. Rogers, *Divorced Families. A Multidisciplinary Developmental View*, London 1987.

trwał od końca lat czterdziestych do połowy lat sześćdziesiątych, drugi obejmuje lata osiemdziesiąte. Lata siedemdziesiąte w zasadzie nie przyniosły żadnych interesujących badań⁶. Cechami wyróżniającymi te dwa etapy są wyraźna cezura czasowa oraz zasadnicze różnice w przyczynach rozwodów podawanych przez respondentów w każdym z tych okresów.

Okres pierwszy rozpoczynają badania Goode'a z 1948 r. Przeprowadził on wywiady z 425 rozwiedzionymi kobietami w Detroit⁷. Od 29% do 33% respondentek wskazywało na następujące podstawowe przyczyny, z powodu których ich małżeństwa zakończyły się rozwodami: a) brak wsparcia, pomocy, b) nadmierny autorytaryzm, c) pijaństwo, hazard, niewierność, d) niepohamowane pijaństwo, e) problemy osobowościowe lub niezgodność charakterów. Brak wsparcia oraz nadmierny autorytaryzm były wskazywane częściej przez kobiety, które były mężatkami stosunkowo krótko, podczas gdy brak zainteresowania domem, niepohamowane pijaństwo, niewierność, a także współwystępowanie pijaństwa, hazardu i niewierności wskazywane były częściej przez kobiety pozostające w związku małżeńskim przez dłuższy okres czasu⁸.

Pierwszy okres badań zamykają badania Levingera. Analizował on przyczyny rozwodów wśród par, które złożyły wnioski o rozwód w Cleveland, Ohio⁹. Informacje pochodziły ze źródeł sądowych. Badaniem objęto 600 par, przy czym wypowiedzi kobiet i mężczyzn zestawiono oddzielnie. Kobiety najczęściej podawały: okrucieństwo psychiczne (40,3%), zaniedbywanie domu lub dzieci (39,9%), problemy finansowe (36,8%) i przemoc fizyczną (36,8%), ale także pijaństwo (26,5%), niewierność (24,0%), przemoc słowną (23,8%), brak miłości (22,8%) i niedobór seksualny (13,8%). Mężczyźni wymieniali: okrucieństwo psychiczne (29,7%), zaniedbywanie domu lub dzieci (26,2%), niedobór seksualny (20,0%), niewierność (20,0%), kłopoty z teściami (16,2%) i brak miłości (13,5%). Kobiety dużo częściej ($p < .001$) niż mężczyźni wymieniały przemoc fizyczną, przemoc słowną, problemy finansowe i pijaństwo, a także ($p < .01$) zaniedbywanie domu lub dzieci, okrucieństwo psychiczne i brak miłości. Mężczyźni częściej ($p < .01$) wymieniali niedobór seksualny i kłopoty z teściami. Respondenci z niższych klas społecznych częściej wymieniali kłopoty związane z wypełnianiem zadań instrumentalnych rodziny, natomiast respondenci z klas średnich częściej wymieniali problemy związane z afektywno-emocjonalną rolą rodziny. W latach pięćdziesiątych i sześć-

⁶ Wyjątek stanowią badania Granvolda i współpracowników, jednakże ze względu na niewielką zbiorowość próbną (53 osoby) nie stanowią wartościowej podstawy do analizy; por. D. K. Granvold, L. M. Pedler, S. G. Schellie, *A Study of Sex Role Expectancy and Female Postdivorce Adjustment*, *Journal of Divorce* 1979, nr 2.

⁷ W. J. Goode, *After Divorce*, New York 1956.

⁸ S. J. Prince, P. C. McKenry, *Divorce*, Newbury Park-Beverly Hills-London-New Delhi 1988.

⁹ G. Levinger, *Sources of Marital Dissatisfaction Among Applicants for Divorce*, *American Journal of Orthopsychiatry* 1966, nr 36, s. 5.

dziesiątych najczęściej jako przyczyny rozwodu wymienia się problemy, które związane są z zaburzeniami w wypełnianiu zadań przez rodzinę (brak pomocy, wsparcia, pijaństwo, hazard, okrucieństwo psychiczne i przemoc fizyczna, zaniedbywanie domu i dzieci, kłopoty finansowe). Są to problemy „poważne”, niszczące ekonomiczne i emocjonalne podstawy życia rodzinnego. Badania przeprowadzone w latach osiemdziesiątych prezentują odmienny obraz problemów małżeńskich stanowiących przyczyny rozwodów. Najczęściej wymienianymi przyczynami są: brak porozumienia, problemy osobowościowe, niezgodność charakteru, konflikty wartości, konflikty ról, problemy emocjonalne. Są to problemy dotyczące rodziny. Wydaje się, że można mówić o ewolucji Przyczyn rozwodu, o stopniowym zmniejszaniu się udziału problemów odnoszących się do funkcji instrumentalnych i stopniowym zwiększaniu się znaczenia problemów związanych z funkcją emocjonalno-ekspresywną.

Najbardziej interesującymi - moim zdaniem - badaniami amerykańskimi lat osiemdziesiątych były badania Kitsona i Sussmana. Zdecydowała o tym zarówno metoda, jak i późniejsze opracowanie wyników badań. Autorzy ci przeprowadzili badania na próbie 209 osób (101 mężczyzn i 107 kobiet) w Cleveland, Ohio¹⁰. Informacje zebrano przy użyciu kwestionariusza wywiadu. Przyczyny rozwodu podawane przez respondentów sklasyfikowano dwukrotnie: raz przy użyciu kodu opracowanego przez Goode'a, a drugi raz przy użyciu kodu autorskiego, opracowanego w ośrodku w Cleveland. Jako pierwsze przedstawię wyniki uzyskane przy zastosowaniu klasyfikacji Goode'a. Oto przyczyny rozwodu najczęściej podawane przez kobiety: osobowość (57%), życie domowe (41%), kwestie wartości (41%), kwestie autorytetu (32%), pijaństwo (23%). Mężczyźni najczęściej podawali następujące przyczyny: osobowość (46%), życie domowe (42%), kwestie wartości (41%). Używając własnego kodu klasyfikacyjnego autorzy badań ułożyli następującą listę przyczyn (wymieniam najczęściej powtarzające się): brak komunikacji, zrozumienia (29%), konflikt ról związanych z płcią (19%), niezgodność charakterów (18%), zmiana wartości i zainteresowań (18%),

niewierność (16%), niedojrzałość (16%). Kobiety podawały znacznie więcej przyczyn niż mężczyźni, a zwłaszcza częściej niż mężczyźni narzekały na brak zrozumienia, niewierność, niedojrzałość partnera lub pijaństwo.

Zastosowanie do opracowania powyższych badań klucza stworzonego Przez Goode'a umożliwiło bezpośrednie porównanie wyników badań. Stanowiło to główną podstawę przedstawionej wyżej hipotezy o ewolucji przyczyn rozwodu. Warto również wspomnieć o kilku innych interesujących badaniach nad przyczynami rozwodów przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych w latach osiemdziesiątych. Thurnher i współpracownicy przeprowadzili wywiady z 333 osobami (199 kobiet i 134 mężczyzn) wyselekcjonowanymi spośród

¹⁰ G. C. Kitson, M. B. Sussman, *Marital Complaints, Demographic Characteristics and Symptoms of Mental Distress in Divorce*, Journal of Marriage and the Family 1982, February.

ubiegających się o rozwód w rejonie San Francisco¹¹. Przyczynami rozwodu okazały się: konflikty związane ze stylem życia (19,8%), niewierność współmałżonka (12,3%), problemy finansowe (12,0%), problemy seksualne (10,2%). Zaobserwowano różnice związane z płcią: kobiety częściej niż mężczyźni ($p < .01$) wymieniały problemy seksualne i przemoc ze strony małżonka.

Bloom i współpracownicy przeprowadzili badania nad źródłami dysatisfakcji wśród małżeństw¹². Badaniami objęto 153 osoby pozostające w separacji. Dane nie są więc w pełni porównywalne z wynikami badań nad przyczynami rozwodów, gdyż respondenci nie byli osobami rozwiedzionymi, niemniej jednak mogą stanowić ich uzupełnienie. Źródłami dysatisfakcji najczęściej wymienianymi były: kłopoty związane ze wzajemnym porozumieniem, konflikty na tle wartości, wzajemne znudzenie, wzajemna przemoc słowna, problemy seksualne, niewierność i kłopoty finansowe.

Należy również wspomnieć o badaniach przeprowadzonych w Wisconsin. Guminski-Cleek i Pearson¹³ przebadali 275 mężczyzn i 336 kobiet będących uczestnikami obowiązkowych w tym stanie sesji terapeutycznych. Udział w badaniach sięgał 95% uczestników. Przyczynami rozwodu okazały się: problemy związane z porozumieniem się (69,1% kobiet i 59,3% mężczyzn), poczucie nieszczęścia (odpowiednio: 59,9% i 46,9%), niezgodność charakterów (56,4% i 44,7%). Na kolejnych miejscach kobiety wymieniały: przemoc emocjonalną (55,5%), problemy finansowe (32,9%), problemy seksualne (30,0%), nadużywanie alkoholu przez małżonka (30,0%) oraz niewierność małżonka (25,2%). Mężczyźni - poza wymienionymi głównymi przyczynami - podawali: problemy seksualne (30,2%), problemy finansowe (28,7%) i przemoc emocjonalną (24,7%).

Podsumowując i uzupełniając przedstawione wyniki badań można stwierdzić, że:

- 1) żony podają większą liczbę przyczyn niż mężowie,
- 2) przyczyny podawane przez kobiety i przez mężczyzn często różnią się istotnie,
- 3) istnieją różnice w podawanych przyczynach rozpadu w zależności od długości trwania małżeństwa,
- 4) przyczyny rozwodu ulegają zmianie w zależności od przynależności klasowej; np. została potwierdzona dobrze znana hipoteza o związku między nałogowym pijaństwem, przemocą i niskim statusem socjoekonomicznym,

¹¹ M. Thurnher, C.B. Fenn, J. Melichar, D. Chiriboga, *Sociodemographic Perspectives on Reasons for Divorce*, Journal of Divorce 1983, nr 4, s. 4.

¹² B. L. Bloom, R. L. Niles, A. M. Tatcher, *Sources of Marital Dissatisfaction Among Newly Separated Persons*, Journal of Family Issues 1985, nr 6, s. 3.

¹³ M. Cleek-Guminski, T. A. Pearson, *Perceived Causes of Divorce: An Analysis of Interrelationships*, Journal of Marriage and the Family 1985, February.

5) większość respondentów podkreśla, że istnieje wiele przyczyn, które doprowadzają do rozpadu związku. Jest to logiczne, gdyż problemy, które później urastają do rangi przyczyn rozwodu są zazwyczaj ze sobą ściśle powiązane; np. wczesne zawarcie małżeństwa często wiąże się z posiadaniem niskiego poziomu wykształcenia i niższym dochodem oraz z wczesnym macierzyństwem, w związku z tym pojawiają się problemy mieszkaniowe i finansowe, brak czasu dla domu i unikanie obowiązków rodzinnych. Logicznym następstwem są też konflikty z rodziną pochodzenia, gdyż problemy mieszkaniowe wiążą się z koniecznością mieszkania u teściów lub rodziców oraz zależnością finansową,

6) przyczyny zmieniają się w czasie; niegdyś ważną rolę odgrywały alkoholizm i kwestie finansowe, obecnie dominują problemy emocjonalne i związane z rozwojem osobowym¹⁴.

IV. PRZYCZYNY ROZWODÓW W POLSCE

Podsumowania przyczyn rozwodów w Polsce w oparciu o oficjalne dane za lata 1979-1982 dokonał E. Rosset¹⁵. Autor ten stwierdził, że na pierwsze miejsce wśród przyczyn rozwodów wysuwa się niewierność małżeńska (30,4%), a w dalszej kolejności alkoholizm (27,3%) i niezgodność charakterów (26,7%). Wymienione tu trzy główne przyczyny rozwodów stanowią łącznie ponad 80% wszystkich przyczyn. Autor zwraca uwagę, że częstość występowania poszczególnych przyczyn w zasadzie nie ulega zmianie wraz z upływem czasu lub zmiany te są niewielkie. Byłby to więc argument potwierdzający utrwalenie się pewnych stereotypowych „powodów” rozkładu małżeństwa¹⁶. Bardzo podobny rozkład głównych przyczyn rozwodów znajdujemy w *Roczniku Demograficznym 1988*¹⁷. Pierwsze miejsce zajmuje niewierność (30,0%), a następne alkoholizm (28,2%) i niezgodność charakterów (25,1%).

Badania przeprowadzone przeze mnie w 1986 r. na próbie wielkomiejskiej (Szczecin, Warszawa, Tarnów) 660 osób rozwiedzionych w latach 1983-1984 dostarczają nieco innego obrazu przyczyn rozwodów¹⁸. Zdecydowanie pierwszą pozycję zajmuje alkoholizm (27,4%), następnie niezgodność charakterów (21,9%) oraz niewierność (12,9%)¹⁹. W porównaniu z oficjalnymi danymi

¹⁴ B. L. Bloom, R. L. Niles, A. M. Tatcher, *Sources of Marital*, s. 3.

¹⁵ Por. E. Rosset, *Rozwody*, s. 335.

¹⁶ Por. B. Łobodzińska, *Rodzina w Polsce*, Warszawa 1974, s. 151,

¹⁷ *Rocznik Demograficzny 1988*, Warszawa 1988, s. 116-117.

¹⁸ Respondentom zadawano pytanie: „Co zdaniem Pana/Pani leżało u podstaw Waszych nieporozumień (co było główną ich przyczyną)?”

¹⁹ Częstość występowania pozostałych przyczyn rozwodów: brak zainteresowania rodziną (5,5%), konflikty z rodzicami/teściami (5,2%), konflikty na tle seksualnym (3,4%), konflikty na tle finansowym (2,6%), brak samodzielnego mieszkania (2%) i inne.

zwraca uwagę przede wszystkim znacznie mniejszy odsetek niewierności jako przyczyny rozwodu oraz nieco niższy odsetek niezgodności charakterów. Choć dane oficjalne (obejmujące cały kraj) nie mogą być bezpośrednio porównywane z próbą zbiorowości wielkomięskiej, to jednak - zważywszy, że ok. 50% wszystkich rozwodów w 1985 r. miało miejsce w miastach powyżej 100 000 mieszkańców²⁰ - można pokusić się o kilka hipotez. Przede wszystkim wydaje się, że to niewierność jest tym „powodem” rozpadu małżeństwa, który jest stosunkowo często „wykorzystywany” przez rozwodzące się strony jako silny argument mający przekonać sąd o konieczności orzeczenia rozwodu. W badaniach ta przyczyna rozwodu wymieniana była zaledwie przez ok. 13% respondentów, w porównaniu w ok. 30% rozwiedzionych w kraju. Dotychczas przypuszczano, że raczej niezgodność charakterów pełni rolę argumentu dla sądu, stanowiąc „wygodną formułę dla bezkonfliktowego uzyskania rozwodu”²¹. Ponadto zwraca uwagę dużo szersze *spectrum* przyczyn podawanych przez respondentów. Poza wymienionymi trzema najczęściej pojawiającymi się przyczynami rozwodów, respondenci podali 37,8% innych przyczyn. W oficjalnej statystyce przyczyny rozwodów wyraźnie koncentrują się wokół trzech podstawowych problemów, kategoria „pozostałe” jest mniej liczna (16,7%)²².

Na podstawie badań można ponadto stwierdzić istnienie wyraźnego związku między wykształceniem respondentów a dystrybucja przyczyn rozwodów. Im wyższe jest wykształcenie respondentów, tym rzadziej wymieniają oni alkoholizm jako przyczyną rozpadu małżeństwa. Różnice wahają się od 42% (respondenci z wykształceniem podstawowym) do 4,5% (respondenci z wykształceniem wyższym). Alkoholizm jako przyczynę rozwodu podało 22,2% osób posiadających wykształcenie średnie i 30,3% osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym. Niezgodność charakterów wymieniło 29,9% osób z wykształceniem wyższym, 22,2% osób posiadających wykształcenie średnie, 18,4% - zasadnicze zawodowe i 17% - podstawowe. Im wyższe było wykształcenie, tym częściej jako przyczyna rozwodu występowała niezgodność charakterów. Niewierność stanowiła przyczynę rozwodu u 6% osób z wykształceniem wyższym, 10,9% - z wykształceniem średnim, 16,2% - zasadniczym zawodowym i 13,4% - podstawowym. Generalnie można więc powiedzieć, że im wyższe wykształcenie, tym rzadziej niewierność podawana jest jako przyczyna rozpadu małżeństwa, chociaż osoby z wykształceniem podstawowym nieco rzadziej wymieniały tę przyczynę rozpadu niż osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym. Innymi słowy - osoby z wykształceniem wyższym najczęściej podają jako przyczynę rozwodu niezgodność

²⁰ *Rocznik Demograficzny 1988*, Warszawa 1988.

²¹ Por. M. Wieczorek, *Determinanty rozwodów w Polsce*, Referat wygłoszony na Ogólnopolskiej Konferencji Demograficznej, Rydzyna 1990, s. 6.

²² *Rocznik Demograficzny 1988*.

charakterów, natomiast osoby z wykształceniem podstawowym najczęściej rozwodzą się z powodu alkoholizmu. W pozostałych grupach rozkład przyczyn jest bardziej wyrównany.

Częstość występowania poszczególnych przyczyn rozwodów zmienia się wraz z długością trwania małżeństwa. Różnice są istotne statystycznie ($p = 0.0017$). Wśród osób o krótkim stażu małżeńskim (0-5 lat) najczęściej podawaną przyczyną rozwodu była niezgodność charakterów (26%) oraz alkoholizm (22,8%); w grupie osób o stażu 5-10 lat zdecydowanie najczęściej wymieniany był alkoholizm (29,8%), dużo rzadziej niezgodność charakterów (19,2%). W grupie rozwiedzionych, których małżeństwo trwało 10-15 lat jako przyczyna rozwodu najczęściej podawane były niewierność i alkoholizm (po 23,9%). Liczebność osób o stażu ponad 15 lat w podziale na kategorie okazała się zbyt mała, by sformułować jakiegokolwiek konkluzje.

Przedstawiając wyniki w inny sposób można stwierdzić, że niewierność jako przyczyna rozwodu najczęściej podawana była przez osoby o stażu 10-15 lat (35,9% wszystkich „przypadków” niewierności), zaś najrzadziej przez osoby o stażu 0-5 lat (6,4%). Można sformułować tezę, że częstość występowania niewierności jako przyczyny rozwodu rośnie wraz z długością trwania związku małżeńskiego aż do 10-15 lat po ślubie, po czym gwałtownie się zmniejsza i stabilizuje na poziomie 10-15%. Alkoholizm najczęściej jest wymieniany przez osoby o stażu 5-10 lat (35,3% wszystkich „przypadków”). Częstość występowania alkoholizmu jako przyczyny rozwodu rośnie wraz z długością trwania małżeństwa do 5-10 lat, po czym gwałtownie spada i stabilizuje się na poziomie 8-16%. Podobny trend zaobserwować można w przypadku niezgodności charakterów, z tym, że różnice nie są już tak wyraźne.

Średnia długość trwania małżeństwa osób rozwiedzionych w całej próbie wynosiła 12,41 roku. Małżeństwa rozwodzące się z powodu niewierności trwały przeciętnie 15,14 roku, z powodu alkoholizmu - 12,08 roku, a z powodu niezgodności charakterów - 11,89 roku. Podsumowując można stwierdzić, że niewierność jest przyczyną rozwodów wśród małżeństw o dłuższym stażu, podczas gdy niezgodność charakterów okazuje się przyczyną rozwodów wśród małżeństw nieco „młodszych”. Mimo wszystkich zastrzeżeń, jakie można wysunąć wobec prób porównywania wyników badań polskich i amerykańskich, wydaje się, że generalnie biorąc przyczyny rozwodów w Polsce lat osiemdziesiątych przypominają przyczyny rozwodów w Stanach Zjednoczonych końca lat czterdziestych. W Polsce u podstaw niepowodzeń małżeńskich leżą problemy związane z wypełnianiem instrumentalnych funkcji rodziny, przede wszystkim zaś alkoholizm. Nie jest to jednak regułą i zmienia się istotnie w zależności od wykształcenia. Pamiętać należy również o tym, że zbiorowości próbne w badaniach amerykańskich bardzo często reprezentują klasy średnie o określonym poziomie wykształcenia.

V. ZAKOŃCZENIE

W związku z przedstawionymi materiałami empirycznymi nasuwa się szereg uwag. Dotyczą one głównie źródła informacji oraz przedmiotu badań. Z metodologicznego punktu widzenia istotne jest określenie źródła informacji, które można traktować jako wiarygodne. Należy pamiętać o uwadze poczynionej przez Chestera na temat relacji między podstawami i przyczynami rozvodu. Opierając się na informacjach zebranych w sądzie częściej uzyskujemy obraz akceptowanych przez prawo podstaw do rozvodu aniżeli przyczyn rozpadu małżeństwa. Oczywiście nie można zakładać, że informacje są tu całkowicie nieprawdziwe. Co więcej - można przypuszczać, że w znaczącej liczbie przypadków są prawdziwe. Ważne jest jednak, że nie ma możliwości oszacowania stopnia tej „prawdziwości”.

Pomimo wspomnianych wad, metoda uzyskiwania informacji na podstawie analizy akt sądowych posiada szereg zalet, zwłaszcza zaś umożliwiła dobór reprezentatywnej próby (czego nie zapewnia np. metoda polegająca na wysyłaniu ankiet drogą pocztową). Najlepszą metodą badania przyczyn rozvodu są bezpośrednie wywiady z osobami rozwiedzionymi (oczywiście jeżeli próba jest reprezentatywna), choć także i ta metoda nie jest wolna od pułapek.

W dużym stopniu wolne od wspomnianych trudności są badania nad korektami demograficznymi rozwodów, o ile korzysta się ze spisów lub oficjalnych statystyk sądowych. Wyniki tych analiz informują nas jednakże tylko o hipotetycznych zagrożeniach trwałości małżeństwa. Możemy jedynie przypuszczać, że to właśnie stwierdzone zagrożenie (np. zawarcie małżeństwa przez osoby zbyt młode) ma jakiś rzeczywisty związek (poza statystycznym) z rozpadem małżeństwa i w konsekwencji z rozwodem. Tak więc wciąż aktualne pozostaje pytanie: co właściwie powinno się badać, chcąc dotrzeć do mechanizmów rozvodu? Czy należy badać przyczyny rozvodu - takie, jakie zostały podane przez osoby rozwiedzione - czy raczej poszukiwać należy prawidłowości statystycznych (ryzyka rozvodu)? Ale choć zmienne demograficzne i psychologiczne mogą służyć jako korelaty decyzji rozwodowej, nie prowadzą one jednak do zrozumienia, dlaczego ludzie się rozwodzą? Jednym z możliwych podejść jest próba ustalenia, co sami rozwiedzeni sądzą na temat przyczyn rozpadu swego związku. Liberalizacja prawa może mieć wpływ na bardziej liberalne poglądy na temat akceptowalnych przyczyn rozvodu, co może znaleźć odbicie w bardziej szczerych relacjach osób rozwiedzionych²³. Poza tym istnieją rozbieżności poglądów na to, co właściwie można uznać na ostateczną przyczynę rozvodu?

Niektórzy uważają, że jest to długi okres stresu i ambiwalencji przed rozwodem; inni twierdzą, że właściwie decyduje efekt „ostatniej kropli”²⁴,

²³ G. C. Kitson, K. B. Babri, M. J. Roach, *Who Divorce and Why*, s. 3.

²⁴ G. C. Kitson, A. V. Graham, D. D. Schmidt, *Troubled Marriages and Divorce: A Prospective Suburban Study*, *The Journal of Family Practice* 1983, nr 17, s. 2.

wydarzenie, które przeważa szalę i ono jest rzeczywistą przyczyną rozwodu²⁵. Istnieje wreszcie stanowisko, według którego rozpad małżeństwa jest procesem wielowymiarowym; nie można mówić o szczególnych „przyczynach” rozpadu, gdyż nie sposób ustalić związku przyczynowego. W wielu przypadkach nie można stwierdzić, czy tzw. „przyczyna” spowodowała kryzys, czy też kryzys zainicjował „przyczynę”²⁶.

Trzeba jednak podkreślić, że jest raczej mało prawdopodobne, że rozpędzeni dostarczają obiektywnych informacji o swoich problemach małżeńskich. W tym kontekście nie ma oczywiście sensu próba dotarcia do rzeczywistości, czyli do tego, jak było naprawdę; ważne powinno być to, czy respondenci mówią zgodnie ze swoimi odczuciami, z własną percepcją sytuacji. Tak więc chociaż relacjom rozwiedzionych można postawić zarzut braku obiektywności, to badania nad przyczynami rozwodów dostarczyły jednak wartościowych informacji, chociażby na temat ewolucji wartości cenionych w życiu małżeńskim (od instrumentalnych do ekspresyjnych).

CAUSES OF DIVORCE

Summary

The article presents the outcome of research on causes of divorce conducted in the USA and in Poland, including the research carried out by the Author.

In the 1950s and 1960s, the most frequent causes of divorce cited by American respondents were problems connected with disturbances in fulfilling by the family its instrumental functions (lack of help, support, alcoholism, gambling, psychical and physical cruelty, neglect of home and children, financial difficulties). All those problems are "severe" problems, and they destroy the foundation (economic and emotional) of family life.

The research conducted in the 1980s show a different image of marital problems cited as the cause of divorce. The most frequent causes are: lack of understanding, personality problems, incompatibility of characters, conflict of values and roles, emotional problems. The above Problems could be qualified as disturbances of the emotional and expressive function of family. It seems that one may rightly speak about the evolution of causes of divorce, i.e. that the significance of problems connected with the instrumental function diminishes, while the significance of problems connected with the emotional and expressive function increases.

In Poland, among of causes of divorce the first place takes alcoholism, then incompatibility of characters and adultery. Those causes appear with relatively stable frequency. The major cause of marital disfunction is alcoholism; however, the pattern changes depending on the level of education and the length of marriage.

²⁵ B. L. Bloom, W. F. Hodges, *The Predicament of the Newly Separated*, Community Mental Health Journal 1981, nr 17, s. 4.

²⁶ P. K. Rasmussen, K. J. Ferraro, *The Divorce Process*, Alternative Lifestyles 1979, nr 2, s. 4.